

”Å være religiøs leder i det norske samfunnet”

**Evalueringsrapport på
oppdrag fra Barne-, likestillings- og
inkluderingsdepartementet**

**Avdeling for kompetansehevende studier
Det teologiske fakultet
Universitetet i Oslo**

21.oktober 2011

**Avdeling for kompetansehevende
studier (AKS)**
Postadr.: Postboks 1023 Blindern, 0315
OSLO
Kontoradr.: Domus Theologica
Blindernveien 9

Telefon: +4722850300
Telefaks: +4722850301
postmottak@teologi.uio.no
www.tf.uio.no
Org.nr.: 971 035 854

Innledning:.....	3
Hvilken betydning har kurset hatt for hvordan deltakerne utøver sine oppgaver som religiøs leder?5	
Dialogerfaringer.....	5
Nye perspektiver og redskaper	6
Myndiggjøring.....	7
Anbefalinger	9
En vurdering av kursets målgruppe og om kurset fremdeles dekker et behov	10
Deltakere med mangfoldige lederoppgaver	11
Hva slags bakgrunn?.....	12
Hvilke behov og nye behov?.....	13
Anbefalinger	16
En vurdering av kursets innhold og omfang.....	18
Kursing i et akademisk miljø.....	19
Pedagogisk utvikling og omfang.....	20
Anbefalinger:	21
En vurdering av organisering av kurset, og dets økonomiske og administrative konsekvenser	22
Tilrettelegging av kursene for deltakerne	22
Rekruttering og profilering.....	24
Administrative og økonomiske konsekvenser.....	25
Anbefalinger	26
Vedlegg:.....	27
Vedlegg 1: Oppdragsbrev fra Barne-, likestillings- og inkluderingsdepartementet (datert 21.02.2011)	27
Vedlegg 2: Svarene på spørreundersøkelsen	27
Vedlegg 3: Utvikling av kurset	27

Innledning:

Kurset "Å være religiøs leder i det norske samfunnet" bidrar til å myndiggjøre religiøse ledere i Norge. Det er konklusjonen i denne evalueringsrapporten¹, som er skrevet på oppdrag fra Barne-, likestillings- og inkluderingsdepartementet for å undersøke hvilken betydning dette kurset har hatt for hvordan religiøse ledere utøver sine lederoppgaver.

Myndiggjøring handler i denne rapporten om større trygghet på å formulere seg, styrke til å ta mer ansvar og vise større engasjement, og å få redskaper til å håndtere konkrete rådgiveroppgaver. Lederne rapporterer om større trygghet på å møte behov som artikuleres av trossamfunnene og deres medlemmer, men også av storsamfunnet.

I lys av terroranslagene i Oslo og på Utøya 22. juli er det relevant her å løfte frem dialogerfaringene kurset legger til rette for. Erfaringene med dialog myndiggjør deltakerne ved at de gis kompetanse til å formulere egen tradisjon, men også imøtekomme frykt og fordommer om "den andre" i eget trossamfunn. Flere av kursdeltakerne var da også synlig tilstede i flere av minnemarkeringene og dialogmøtene etter terroranslaget 22. juli.

Kurset skjer i en akademisk kontekst med høyt faglig ambisjonsnivå, både hva gjelder undervisningsinnhold og metode. Koblingen mellom undervisning i ulike inter-religiøse (tverr-religiøse) temaer, og deltakernes praksiserfaringer fra ulike religiøse felt er en utfordring som stort sett har vært fruktbar. Noen av erfaringene fra to kursrunder tilsier likevel et enda tydeligere fokus mot utøvelsen av den religiøse lederrollen i den norske konteksten.

For Det teologiske fakultet (TF) er det å ha religiøse ledere med ulik trostilhørighet som studenter en berikelse som sammenfaller med fakultetets strategiske mål. Det styrker kompetansen om religion i vårt samfunn ved TF og gir flere perspektiver på arbeidet vårt med inter-religiøse studier. Fakultetet gjennomfører kurset bevisst med et fagetisk perspektiv som gjør religiøse ledere til likeverdige kunnskapsleverandører og samtalepartnere i læringssituasjonen.

¹ Rapporten er skrevet av Anders Huuse Kartzow, på vegne av Avdeling for kompetansehevende studier (AKS) ved TF. Til oppdraget er det satt ned en arbeidsgruppe bestående av Oddbjørn Leirvik og Anne Hege Grung ved TF, som sammen med fungerende avdelingsleder for AKS, Brynjulv Norheim, har det faglige ansvaret for rapporten. Anders Huuse Kartzow, som er engasjert for oppdraget, var deltaker i den første runden av kurset, og satt i referansegruppa for kurset da han var daglig leder i Samarbeidsrådet for tros- og livssynssamfunn

Slik sett kan læringsprosessen som kjennetegner kurset også karakteriseres som dialogisk læring, jf. de siterte dialogdefinisjonene på side 5.

Evalueringsrapporten utdyper konklusjonene over, og svarer også fortløpende på spørsmålene i oppdragsbestillingen fra departementet. Forslag til eventuelle endringer er bakt inn underveis i teksten under overskriften anbefalinger.

Det teologisk fakultet (TF) ved Universitetet i Oslo (UiO) arrangerer kurset "Å være religiøs leder i det norske samfunnet". Målgruppen for dette kurset er primært ledere i norske trossamfunn med utenlandsk bakgrunn. Kurset ble holdt første gang høsten 2007, som et pilotprosjekt. Tredje kursrunde arrangeres høsten 2011.

Kurset går over halvannet år, og består av tre moduler. Modul 1 er "Religion, lovgivning, og internasjonale menneskerettigheter", modul 2 er "Verdier, religiøs mangfold og religionsdialog" og modul 3 er "Moralsk og religiøs lovgivning". Modulene kan tas enkeltvis eller samlet. For de med studierett kan hver modul med bestått eksamen gi 10 studiepoeng på bachelor- eller masternivå.

Kurset har sitt utspring i Stortingsmelding nr. 49 (2003-2004) "Mangfold gjennom inkludering og deltakelse" der regjeringen varsler at de ønsker "å utvikle egne opplæringsmoduler til bruk i samfunnskunnskapsundervisningen av religiøse ledere som har flyttet til Norge fra utlandet".

VOX fikk i oppdrag fra Utdanningsdepartementet å utrede dette grundigere. I sin sluttrapport til departementet foreslo VOXs arbeidsgruppe å utvikle et større etter- og videreutdanningstilbud for religiøse ledere. Arbeids- og inkluderingsdepartementet finansierte oppstarten for et slikt tilbud i 2007 etter søknad fra TF.

Hvilken betydning har kurset hatt for hvordan deltakerne utøver sine oppgaver som religiøs leder?

Formålet med kurset er beskrevet som "å bidra til å styrke religiøse lederes kompetanse i utøvelsen av sine lederoppgaver i det norske samfunnet" (fra prosjektsøknaden til TF). På hvilken måte har det bidratt til dette?

Alle som har svart på vårt spørreskjema har enten krysset av på at kurset var "i stor grad" (65 %) eller "i svært stor grad" relevant (35 %) i deres arbeid som religiøse ledere.² Den høye andelen som mener det var relevant er en solid bekreftelse på at det har hatt en positiv betydning. På hva som var det viktigste de tok med seg fra kurset, sprer svarene seg nokså jevnt på fire av de seks ulike alternativene for dette spørsmålet: "kunnskap om det norske samfunnet" (21 %), "tryggere i min rolle som religiøs leder i det norske samfunnet" (23 %), "kunnskap om ulike tro og livssyn i Norge" (21 %) og "dialogerfaring" (21 %). De andre mulige avkrysningsalternativene var "nettverk" og "annet". I intervjuene utdypes noen av alternativene over. Stikkordene for dette er beskrevet under som *dialogerfaring, nye perspektiver og redskaper og myndiggjøring*.

Dialogerfaringer

Et aspekt ved kurset som *alle* de intervjuede løfter frem er at det gav en unik erfaring av religionsmøte og dialog. Dialogerfaringene er både knyttet til samtalen som finner sted mellom deltakerne, men også mellom deltakerne og kursholderne. For noen var kurset første gang de fikk en erfaring med å samtale og dele kunnskap med religiøse ledere fra en annen tradisjon. Mange uttrykte en stor takknemlig for dette. Svarene peker også på de positive ringvirkningene dette har for

"En dialog er en samtale mellom to eller flere personer preget av gjensidig velvilje, åpenhet og samarbeid" (Helge Svare: Den gode samtalen. Kunsten å skape dialog, 2006, s. 7).

"Dialog er et møte ansikt til ansikt mellom likeverdige parter, uten skjulte hensikter. Jeg går inn i en dialog, ikke for å forandre den andre, men for å ta del i den gjensidige forandringen som kan skje gjennom et møte" (Anne Hege Grung, Kirke og Kultur 1: 2005, s. 88).

² Spørreundersøkelsen er et nettskjema der deltakerne har kunnet krysse av på ulike svaralternativer, men også utdype med egne kommentarer. Av 53 deltakere som fikk skjema på e-post, har 21 returnert svar til oss. Evalueringsrapporten baserer seg også på semi-strukturerte intervju med 9 av deltakerne, og referansegrupps medlemmer (se faktaboks side 15). Foruten tilbakemelding på spørreskjema og intervjuer tar rapporten også utgangspunkt i skriftlig materiale produserte fortløpende av AKS og TF i planleggingen og gjennomføringen av kursene, samt andre offentlige dokumenter om kurset og tema. Referansene til disse dokumentene finner leseren fortløpende i teksten.

trossamfunnene de er satt til å lede. En ung pastor uttrykker det slik:

Mange i menigheten har et veldig en-dimensjonalt bilde av muslimer. Det er viktig at jeg fikk en personlig erfaring med muslimer. Jeg erfarte at muslimer er veldig vennlige. Det gav meg en viktig erfaring av at vi kan lære av hverandre.

For en annen deltaker, også med bakgrunn fra en kristen frikirke-menighet, ble erfaringen av et positivt møte med muslimer en ressurs for å gå i rette med islamfrykt i egen menighet. Dette, mente han, var veldig viktig i en globalisert verden der vi er nødt til å ha kunnskap om hvordan vi kan forholde oss til andre tradisjoner.

Flere av deltakere syntes også dialogen mellom deltakerne og kursholderne var god, selv om det var mulig å spore en viss ambivalens når det gjaldt deltakernes vilje til å "si det de mener". En av deltakerne mente at de som minoriteter var opplært til en type høflighet der de nok holdt litt tilbake det de egentlig mente. Samtidig gav dette kanskje andre dialogmuligheter og erfaringer. Dette erfarte jeg i den første kursrunden der flere av deltakerne opplevde at en av innleiderne fremmet liberale synspunkter på homofili. I gruppearbeidene i etterkant ble temaet heftig diskutert og her søkte deltakerne på tvers av trostilhørigheter å bekrefte et mer konservativt verdifelleskap.

Dialogerfaringene hos deltakerne peker også i retning av noe mer enn brobygging, i betydningen å bygge ned fordommer eller frykt om den andre. Dialogen gav også mulighet for ny innsikt ved å la seg inspirere av andres erfaringer og kunnskap. Dette gav redskaper for å håndtere noen av ledernes ulike oppgaver i trossamfunnene.

Nye perspektiver og redskaper

En av imamene fra en moske i Oslo forteller at kurset bidro til at han fikk et annet blikk på utfordringer og problemer, og forsto "viktigheten av å se på et problem fra flere vinkler." Noe av grunnen til dette var at de var samlet for å undersøke ulike forhold ved det norske samfunnet som ingen av deltakerne hadde en privilegert religiøs tilgang til, eller "sannheten" som denne imamen formulerte det.

Gjennom nye perspektiver på temaer som de religiøse lederne strever med skapes også noe nytt. En av imamene uttrykker det slik: "Det å få kunnskap om hvordan de norske vil løse en konflikt er til stor hjelp [...]. Jeg kan blande den norske og muslimske måten å gjøre ting på og finne en tredje måte å gjøre det på". Denne lederen la til at han ved flere anledninger hadde prøvd ut de praktiske tipsene han fikk på kurset for å gi bedre råd i sjelesorg.

En annen av de muslimske lederne formulerte ledergevinstene fra kurset som "ikke bare fagutvikling, men også språkutvikling". Han mente han var blitt bedre til å formulere seg i møte med både de

nyankomne innvanderne i hans egen menighet og de etnisk norske på utsiden. Slik ble han satt i stand til å være en kulturoversetter mellom "det norske systemet" og hans egne medlemmer.

En annen måte å begrepsfeste dette på er at kurset gav deltakerne et vokabular for å formulere eller oversette erfaringer fra eget trossamfunn eller religion, til de samfunnsmessige betydningene av disse, men også andre veien, som vi snart skal se. At kurset gjør det mulig å oversette egne religiøse erfaringer ble for eksempel understreket av en av de kristne religiøse lederne: "Jeg har funnet argumenter for hvordan argumentere det [...] synet, som for utenforstående kan virke merkelig. Jeg har funnet argumenter for at det kan bli mer forståelig...". Kompetanse til å uttrykke sin mening eller gjøre seg forstått har avgjørende betydning for hvordan denne lederen også utøver sine demokratiske rettigheter som religiøs leder i Norge:³

Vi er veldig små minoriteter. Tenker at vi ikke har så mye å si. Tenker ikke at noe i samfunnet beror på oss. Når det kommer en lovendring til høring. Da bør man kunne uttrykke sin mening. Kunne ordlegge seg, bør kunne analysere. Der er ett sted da man skal kunne trenge redskaper til å være rådgiver. Hvordan kan trossamfunn være en positiv kraft.

Myndiggjøring

Å gi deltakerne denne kompetansen er en måte å myndiggjøre de på. Myndiggjøring eller "empowerment" er et mye brukt begrep innenfor internasjonal bistands- og helsefremmende arbeid.⁴ Slik begrepet benyttes her er det relevant for oss, da forstått som en måte å styrke aktørene til å realisere sine ønsker eller behov.

³ Filosofen Jürgen Habermas har utviklet spennende resonnementer om betydningen av å oversette religiøse argumenter til et sekulært språk i en demokratisk offentlighet. For mer om dette les hans forelesning i anledning utdeling av Holberg-prisen i 2005 på:

http://www.holbergprisen.no/images/materiell/2005_symposium_habermas.pdf#nameddest=habermas

⁴ Se <http://www.selvhjelp.no/filestore/Empowerment.pdf>

Fra St.meld.nr. 39 (2006-2007) Frivillighet for alle

16.3.3 Trossamfunnenes betydning for samfunnsdeltakelsen

Menigheter og trossamfunn har roller utover det religiøse, de bidrar til tilhørighet, fellesskap og som arena for nettverksdannelse. Mange kommuner bruker lokale trossamfunn i sitt integreringsarbeid av nyankomne flyktninger. [...].

Religiøse ledere og forstandere kan både direkte og indirekte bidra til å fremme deltakelse fra menighetsmedlemmene i storsamfunnet. I beste fall kan de fungere som viktige samarbeids og dialogpartnere for blant annet sosialt opplysningsarbeid og være bindeledd mellom storsamfunnet og mer lukkede miljøer. [...].

Regjeringen anser at dialog med religiøse ledere og menigheter er av stor betydning for det arbeidet som gjøres for å bedre innvandrerbefolkningens deltakelse på ulike samfunnsområder.

En av imamene opplevde at kurset gav han ressurser til "å ta mer ansvar", mens en annen muslimsk leder mente at han hadde blitt "mer engasjert i det norske samfunnet". På vårt spørreskjema har en av deltakerne kommentert på hvilken måte kurset var relevant for han. Han skriver:

Etter dette kurset har jeg vært ganske aktiv i dialog med andre tros- og livssynssamfunn lokalt. Vår menighet har vært aktiv i arbeidet med å danne DOTL (Drammen og omegn tros- og livssynsforum). Dette forumet har interaksjon med lokale myndigheter [...]. Dette er direkte konsekvens av min deltakelse på kurset.

Disse ulike formene for myndiggjøring – som større trygghet på å formulere seg, ta mer ansvar, vise større engasjement – gir seg også utslag i et styrket engasjement for å søke kunnskap om egen tradisjon:

En annen ting som også var veldig givende med kurset var at det gav motivasjon til å lære mer om egen religion. Jeg fikk lyst til å lese om det fantes noen lignende prinsipper i Islam, og det gjorde det... Det var en fantastisk opplevelse....

Å styrkes som dialogaktør er avgjørende, ikke bare for den enkelte, men også for storsamfunnet. På den måten skapes mulighet for relasjoner på tvers i nabolag og på institusjonelle arenaer, eller gjennom internasjonal media. Hvis ikke religiøse ledere er trygge i sin rolle som dialogaktører kan utfordringer knyttet til det flerreligiøse samfunnet vokse seg større.

Poenget illustreres av en av de muslimske lederne fra en av de større moskeene i Oslo. Han forteller i intervjuet at han hadde fått henvendelser fra flere internasjonale medier – blant annet Al Jazeera - etter terroranslaget i Oslo og på Utøya 22. juli. Til Al-Jazeera hadde han vært opptatt av å formidle at det ikke er konflikter mellom religiøse grupper i Norge, og at muslimer opplever seg godt behandlet av norske myndigheter.

Samtidig er denne tryggheten ikke noe som kommer av seg selv, men krever tid og rom for øvelse. I lys av dette kan det være riktig å gi rom for dette også gjennom ulike type etterutdanningstilbud etter kursslutt. Et grep for dette, som lå inne i søknaden fra TF, var jevnlig invitasjon til et "faglig forum" for tidligere deltakere. Dette har vist seg vanskelig å gjøre i det omfang som beskrevet her (en gang i halvåret), mye på grunn manglende økonomiske ressurser og administrativ kapasitet. Hittil har det blitt arrangert ett faglig forum, i forbindelse med andre kursrunde. Her deltok seks deltakere fra første kursrunde, i tillegg til deltakerne på den inneværende kursrunden, på en temadag om "ungdom, religion og verdier".

Anbefalinger

Anbefaling 1: Det er viktig for det norske samfunnet at deltakernes dialogiske kompetanse blir styrket gjennom kurset. Kursets dialogiske karakter bør derfor vedlikeholdes og styrkes. På den måten kan religiøse ledere bidra til å møte utfordringer knyttet til et mer pluralistisk samfunn på en god og konstruktiv måte. Kurset bør tilføres ekstra ressurser til å arrangere jevnlig faglig forum for deltakerne, slik at denne kompetanse kan vedlikeholdes.

Anbefaling 2: Kurset bør vedlikeholde og styrke sin betydning for religiøse ledere i deres rolle som kulturoversettere mellom egne medlemmer og storsamfunnet, men også deres rolle som psykososial støtte for nyankomne innvandrere. Dette svarer også til de politiske intensjonene med kurset der det pekes på at religiøse ledere har en viktig funksjon som veiledere i det norske samfunnet.

En vurdering av kursets målgruppe og om kurset fremdeles dekker et behov

I søknaden for pilotkurset beskrives primærmålgruppen som religiøse ledere med utenlandsk bakgrunn. Religiøs leder defineres nokså vidt som åndelige ledere som "imamer, munk, pastorer, samt forstandere og andre som er gitt et lederansvar på ulike nivåer". Det understrekes at tydelige avgrensninger er vanskelig på grunn av mangfoldet av religiøse ledere i norske trossamfunn og at det er nødvendig med en dialog med trossamfunnene om dette.

Når det gjelder *utenlandsk bakgrunn* forstås både nyankomne innvandrere, og religiøse ledere med innvandrerbakgrunn. I prosjektsøknaden vurderes kurset dessuten som relevant for religiøse ledere med norsk bakgrunn, som virker i områder med stor grad av religiøs kompleksitet.

Om kurset dekker et behov er ikke eksplisitt drøftet i søknaden. I denne delen av rapporten vurderes dette på litt ulike nivåer, med utgangspunkt i tre ulike spørsmål: (1) Hva var det politiske behovet for et slikt kurs og er det fortsatt tilstede? (2) Har trossamfunnene behov som kurset imøtekommer og som kurset fortsatt bør dekke? (3) Har religiøse ledere fortsatt behov for et slikt kurs?

De to kursrundene som er evaluert i denne rapporten har til sammen hatt 56 deltakere. Av disse er det fem kvinnelige deltakere. Til sammen representerer deltakerne 35 ulike trossamfunn.

23 av deltakerne har bakgrunn fra kristne trossamfunn (11 ulike samfunn), 20 fra muslimske trossamfunn (16 ulike samfunn), 9 fra buddhistiske trossamfunn (5 ulike samfunn), 2 fra sikh-trossamfunn (et samfunn), en fra et hindu-trossamfunn og en fra et jødisk trossamfunn.

De fleste av deltakerne er religiøse ledere i trossamfunn i Oslo og omegn, men det er også god representasjon fra trossamfunn andre steder i Norge. For eksempel har fire av deltakerne kommet fra ulike trossamfunn i Drammen, fire fra Trondheim, fire fra Stavanger-regionen, samt mindre byer som Bodø, Molde, Tønsberg og Moss. Noen av deltakerne kommer fra større trossamfunn (målt i antall medlemmer), mens andre igjen betjener mindre. De største trossamfunnene befinner seg i Oslo og omegn.

Deltakere med mangfoldige lederoppgaver

Svarene på spørreskjemaet viser at kurset henvender seg til ulike type ledere, men også de som fyller flere ulike lederroller i sine trossamfunn. Dette understrekes tydelig i intervjuene. En av de muslimske lederne for et mindre trossamfunn fortalte at hans oppgave var ”å fylle alle hull”. Dette betydde i korthet at hans lederrolle ble definert fortløpende av de oppgavene han måtte løse, om det var som leder av bønner (imam), rådgiver og sjelesørger for nyankomne innvandrere eller sørge for administrativ flyt i virksomheten. Disse oppgavene kom i tillegg til hans sivile jobb på dagtid.

At deltakerne er ledere som har mange varierte oppgaver i sine trossamfunn gjør bredden av temaer det undervises i relevant for målgruppen; fra lovgiving, til veridipluralistiske utfordringer og moralsk og religiøs rådgivning. Snarere enn at noen moduler er irrelevante, er utfordringene for målgruppen at mange kanskje ikke har kapasitet til å delta på kurset fordi de legger ned mye frivillig tid i trossamfunnet.⁵

Medlemmet i referansegruppa, med kontakt med mange av de kristne migrantmenighetene i Norge, mente at selv om hans ledere absolutt var i målgruppen for kurset hadde mange av menighetene ”nok med seg selv”. Dette var særlig i betydningen å få ”hjulene til å gå rundt”. Som den muslimske lederen over, måtte de håndtere de religiøse lederoppgaver ved siden av en sivil jobb. Dette gjorde det vanskelig, mente han, å rekruttere til kurset.

Det er viktig å understreke at trossamfunnenes ledere også består av *kvinner*, som kan rekrutteres til kurset. Dette svarer til den vide definisjon av religiøst lederskap eller lederoppgaver i trossamfunnet som kurset opererer med. I forkant av oppstarten av tredje kursrunde høsten 2011 gikk kursholderne aktivt ut og ba om flere kvinnelige deltakere. Dette gav positive resultater. Av totalt 21 påmeldte deltakere er 11 kvinner i den tredje kursrunden. For kvinnene selv betyr kurset også en myndiggjøring innad i eget trossamfunn, som er viktig. Følgende kommentar fra en av de kvinnelige deltakerne på kurset understreker dette: ”At jeg var den første kvinnen fra min trosgruppe som deltok på dette kurset og fikk snakket, diskutert og lært av andre religiøse ledere fra mange andre forskjellige religioner [...] synes jeg var flott”.

⁵ Tall fra forskningspublikasjonen ”Etniske minoriteter og frivillige organisasjoner” av Eimhjellen og Seggaard (2010), utgitt ved Senter for forskning på sivilsamfunn og frivillig sektor, bekrefter at ”ikke-vestlige” (asia og afrika) bruker mye frivillig tid i religiøse organisasjoner. I følge undersøkelsen har ikke-vestlige i gjennomsnitt deltatt 90 timer i året i religiøse organisasjoner, i motsetning til vestlige som har brukt 35 timer. Deltakelse handler om å være med på ulike typer organisasjonsaktiviteter, øvelser og lignende. Les rapporten her <http://www.sivilsamfunn.no/Ressurser/Bibliografi/Frivillighet-i-tall/2010-008>

Hva slags bakgrunn?

Horisonten for det politiske initiativet ligger i retning av en forståelse av bakgrunn som innvandrere som er ukjent med den norske samfunnsmodellen.⁶ I mangfoldsmeldingen er omtalen av bakgrunn begrenset til religiøse ledere som har "flyttet til Norge fra utlandet". Prosjektsøknaden understreker at det ikke er avgjørende for de religiøse lederne deltakelse hvor lenge de har vært her. I søknaden for en ny runde vurderer kursholderne dessuten å reservere en eller to plasser for religiøse ledere med norsk bakgrunn (prester fra Den norske kirke).

Landbakgrunnen til deltakerne viser stor variasjon. Ni av deltakerne har pakistansk bakgrunn, deretter følger sju med vietnamesisk, tre med kurdisk, tre med burmesisk, tre med etiopisk, to med norsk, to med tyrkisk, to med bosnisk, to med thailandsk og to med indisk bakgrunn. Ellers har deltakerne kommet fra Finland, Sri Lanka, Tsjekkia, Kongo, Bulgaria, Jordan, England, Israel/Danmark, Afghanistan, Libanon, Malta, Russland og Ukraina.

Med unntak av deltakerne fra Finland, Malta, Tsjekkia, England er altså hovedvekten av deltakere fra land utenfor EU/EFTA, med hovedvekt på Asia og Afrika. I prosjektsøknaden for andre kursrunde var TF opptatt av å rekruttere enda bredere fra de muslimske miljøene og de kristne innvandrermenighetene, noe som resulterte i deltakere med landbakgrunn fra Iran, Afghanistan og Tyrkia. I denne runden var også representert en deltaker fra Den norske kirke med norsk bakgrunn som virket som prest i et flerkulturelt miljø. Dessuten deltok to prester fra Den norske kirke med utenlandsk bakgrunn.

Hvor lenge deltakerne har bodd i Norge er ikke kartlagt systematisk, ei heller hvor mange som er norskfødte med innvandrerforeldre. Intervjumaterialet, som bekreftes av den oversikt kursholderne har, indikerer en stor variasjon når det gjelder hvor lenge deltakerne har vært i Norge. Det er deltakere med bare 3-4 års botid i Norge, til 20-25 år, og det er også flere av deltakerne som er norskfødte med innvandrerforeldre.

Intervjumateriale gir ikke noen indikasjon på om slike forhold er utslagsgivende for om kurset oppleves relevant eller gjør det vanskelig å delta, og derfor noe som kursholderne må legge vekt på. En av deltakerne, med finsk bakgrunn, fortalte følgende i intervju: "Jeg tenkte at jeg ikke var i målgruppen

⁶ I forbindelse med debatten på Stortinget om behovet for spesiell opplæring av religiøse ledere formuleres det slik i det private forslaget, Dok. 8:27 (2004-2005), fra stortingsrepresentant Signe Øye, Karl Eirik Schjøtt-Pedersen, Reidar Sandal og Sigvald Oppebøen Hansen (alle fra Arbeiderpartiet): "Ikke minst gjelder dette for forkynnere som kommer fra land som har en annen samfunnsstruktur svært ulik den norske."

fordi jeg er nordisk medborger. Selv om jeg har bodd mange år i Norge [15 år red.anm.] synes jeg at det var nyttig for meg.”

Det er heller, som andre deltakere har understreket, forhold som utdanningsbakgrunn eller hvor godt deltakerne behersker norsk som er avgjørende i forhold til om kurset oppleves relevant. En av de pakistanske deltakerne mente for eksempel at han var i god stand til å la seg utfordre av liberale verdier på Universitetet, fordi han var utdannet på en engelsk skole drevet av kristne i Pakistan.

At kurset gir studiepoeng, skjer på akademiske premisser og handler om ”[å] være religiøs leder i det norske samfunnet”, er en ramme for undervisningen som kanskje gjør utenlandsk bakgrunn litt irrelevant. Vurderingene fra kursholderne er at det også vil fungere bra for prester fra Den norske kirke med norsk bakgrunn

Hvilke behov og nye behov?

Behovet for et slikt kurs er i utgangspunktet definert av andre enn målgruppen – her trossamfunn i Norge og deres religiøse ledere med utenlandsk bakgrunn. Det politiske behovet for et slikt kurs har blant annet blitt formulert slik:⁷

Regjeringen ser det som viktig at ledere med innvandrerbakgrunn i trossamfunn der et flertall av medlemmene har innvandrerbakgrunn har kunnskaper om norske samfunnsforhold, innsikt i de grunnleggende verdiene det norske samfunnet er bygger på, og at de har et reflektert over hva det vil si å være ledere i trossamfunn i Norge.

Det er særlig forståelsen av de religiøse ledernes rolle som rådgivere som gjør behovet for et slikt kurs presserende. I mangfoldsmeldingen understrekes det at utviklingen av kurset må skje i kontakt med berørte trossamfunn.

I arbeidet med å utrede en opplæringsmodul for religiøse ledere, som ble lagt til Vox, var representanter for ulike trossamfunn, samt TF, sentrale i utarbeidingen av en skisse til et etter- og videreutdanningstilbud. Trossamfunnene bekrefter behovet for at deres ledere trenger kunnskap om det norske samfunnet, men forankring av dette behovet gjøres gjennom å peke på større endringsprosesser som gjør at trossamfunn og deres ledere må ha kunnskap og kompetanse. I invitasjonen til trossamfunnene er det formulert slik:

⁷Hentet fra Arbeids- og inkluderingsdepartementets handlingsplan for integrering og inkludering av innvandrerbefolkningen – vedlegg til statsbudsjett 2007. I november 2010 ble kurset innlemmet som et av punktene i regjeringens handlingsplan for å forebygge radikaliserings og voldelig ekstremisme.

Utfordringer som trossamfunnene står ovenfor i et samfunn i endring stiller store krav til åndelige ledere og forstandere: Hva vil det si å være religiøs leder i et samfunn med mange trosretninger? Hvordan finner vi den gode balansen mellom tradisjon og forandring? Hvilke rettigheter har trossamfunnene, og hvilke plikter har de overfor storsamfunnet?

Bevegelsen fra den politiske behovsanalysen, til den som trossamfunnene har vært med å utforme, tydeliggjør at kurset ikke bare skal imøtekomme behovet for at lederne gjør det rette, men også muliggjør at de kan kreve sin rett. Selv om det ikke kommer så tydelig frem i regjeringens begrunnelse for kurset, er det viktig å understreke at dette også er et viktig politisk prinsipp i Norge, som sikrer at borgerne ikke bare har like formelle muligheter, men også reelle muligheter til å benytte seg av disse mulighetene.⁸

Anledningen til å forme kurset i denne retning har vært avgjørende for at trossamfunnene har ønsket å delta på kurset og sende sine ledere hit. Det har også vært avgjørende for at de fortsatt oppfatter og leser kurset som ivaretagelse av et *behov*. Slik gjennomgangen av svarene på spørreskjema og intervjuene med deltakerne viser, er også de politiske behovene i det store og hele blitt ivaretatt.

Det er i denne sammenhengen interessant for kursholderne å merke seg at kurset skrives inn i nye politiske behovskontekster. Fra å være omtalt som et punkt i handlingsplanen for integrering og inkludering av innvandrerbefolkningen, inkluderes det nå også i regjeringens handlingsplan for å forebygge radikaliserings og voldelig ekstremisme.

I lys av 22-juli terroren i Norge er det slik sett relevant å løfte frem viktigheten av at religiøse ledere med "norsk bakgrunn" rekrutteres til kurset. Dette for å ta del i samtaler med religiøse ledere med "utenlandsk bakgrunn" om hvordan håndtere utfordringer som følger av et samfunn i endring. Deltakere med norsk bakgrunn, fra majoritetstrossamfunn i Norge, er også etterspurt av de jeg har intervjuet.

Det er også viktig å understreke at det skapes nye religiøse behov som en konsekvens av økt religiøs mangfold i Norge. Dette er behov som det også er politisk vilje til å møte gjennom en aktiv støttende religionspolitikk og prinsipper om likebehandling av tros- og livssynssamfunn i Norge.⁹ Et eksempel på dette er den offentlige støtten til pilotprosjektet "tros- og livssynsbetjening i sykehus". Her har Oslo universitetssykehus (OUS) og Samarbeidsrådet for tros- og livssynssamfunn (STL) gått sammen om å

⁸ Se for eksempel diskrimineringslovutvalgets utredning "NOU 2009:14 - Et helhetlig diskrimineringsvern" på <http://www.regjeringen.no/pages/2205058/PDFS/NOU200920090014000DDDPDFS.pdf>

⁹ Se for eksempel regjeringens mandat til utvalget som skal utrede statens tros- og livssynspolitikk - http://www.regjeringen.no/upload/KUD/Samfunn_og_frivillighet/Tro-og_livssyn/PRM-52-10-Utvalg_for_gjennomgang_av_tros-og_livssynspolitikken-MANDAT.pdf

tilby utdanning for ressurspersoner i trossamfunn som kan tilby betjening med utgangspunkt i egen tradisjon/religion. En slik betjening har til nå ikke vært tilbudt utover den samtale eller sjelesorg som tilbys gjennom sykehusprestene, som ikke nødvendigvis er et tilfredsstillende tilbud for pasienter med en annen tros- eller livssynsmessig tilhørighet enn Den norske kirke. I forhold til denne utviklingen viser både kurset og TF sin relevans. I samarbeid med STL og OUS skjer utdanning av deltakerne på TF.

Referansegruppas medlemmer og deltakerne på kurset bekrefter også det fremtidige behovet for et kurs for religiøse ledere. Referansegruppas

medlemmer er viktig her. I kraft av at de fleste har en sentrale posisjon i paraplyorganisasjoner for trossamfunn (bortsett fra Oslo katolske bispedømmes og TFs representant) er de en lyttepost og et talerør for trossamfunnenes behov og et bindeledd mellom trossamfunnene og samfunnet.

Selv om også flere av deltakerne rapporterer om andre ledere i eget trossamfunn som vil ha glede av et slikt kurs, er nok tilveksten først og fremst gjennom rekruttering fra andre trossamfunn. Det indikeres både av en vekst i antall medlemmer i trossamfunn og i antall trossamfunn.¹⁰ Nye deltakere vil dessuten i all hovedsak komme fra mindre trossamfunn der de må fylle mange ulike lederroller og derfor ha behov for et kurs som dagens som

behandler ulike typer temaer som de møter i sin hverdag som ledere. Tall fra Fylkesmannen i Oslo for registrerte trossamfunn viser at gjennomsnittstørrelsen (som medianverdi) for et trossamfunn i Oslo er 224 medlemmer, av totalt 159 trossamfunn og 333 396 registrerte medlemmer.¹¹

Som tidligere påpekt er utfordringene for mange av trossamfunnene, og deres ledere, om de skal prioritere kurset når de opplever at kapasiteten er brukt opp til å "holde hjulene i gang". Samtidig

¹⁰ Premisset for dette er en jevn økning av blant annet medlemmer i kristne (ikke Den norske kirke), muslimske, buddhistiske, hindu og sikh- trossamfunn i Norge fra 2006 til 2010, og også en økning av antall trossamfunn. Se <http://www.ssb.no/trosamf/tab-2010-12-13-01.html>.

¹¹ Medianverdi brukes fordi tyngdepunktet i et skjevfordelt utvalg oppsummeres best ved medianverdi. Human-Etisk Forbund og Oslo katolske bispedømme er lite representative med sine henholdsvis 81 841 og 59 874 medlemmer i Oslo

I forbindelse med oppstart av prosjektet ble det etablert en referansegruppe for prosjekt (omtalt i prosjektsøknaden). Medlemmene i denne kommer fra aktuelle trossamfunn og samarbeidspartnere. Prosjektutforming og utvikling har vært diskutert og forankret i denne referansegruppa

Referansegruppa møtes 2 ganger i året. Medlemmene i referansegruppa er, Egil Lothe (Buddhistforbundet), Lemma Desta (Norges Kristne Råd), Lena Larsen (Islamsk Råd Norge), Lise Tørnby (Samarbeidsrådet for tros- og livssynssamfunn), Sigurd Markussen (Oslo katolske bispedømme) og Helge Kvanvig (TF).

reflekterer lederen av en av de kristne migrantmenighetene at jo lengre hans menighet har vært i virksomhet i Norge, jo lettere er det for dem å engasjere seg i aktiviteter utenfor menigheten.

Et annet viktig moment som spiller inn på om kurset fremdeles dekker et behov er hvor lenge de religiøse lederne tenker å være i Norge. Referansegruppas medlem fra den katolske kirke forteller at mange av deres prester med utenlandsk bakgrunn er her i korte perioder på 2-3 års for å yte sjelesørgeroppgaver for ulike etniske grupper i menigheten. Den korte tiden gir dem ikke anledning til å lære norsk, og dermed heller ikke mulighet til å delta på kurset.

For trossamfunn som henter sine religiøse ledere fra utlandet er det også andre utfordringer. Fordi det er innført skjerpet kompetansekrav for religiøse ledere, som innebærer at de må ha mastergrad eller tilsvarende for å få arbeids- og oppholdstillatelse, søker mange av Buddhistforbundets medlemssamfunn opphold for sine munkere etter en bestemmelse i utlendingsloven som regulerer opphold for "medarbeidere i en ideell, humanitær eller religiøs organisasjon".¹² Denne gir opphold for ett år av gangen, og ikke for mer enn 4 år til sammen. For buddhistmunkene gjør opphold og arbeid på dette grunnlag det lite relevant å lære norsk eller delta på kurset.

Anbefalinger

Det som kjennetegner flesteparten av lederne på kurset er at de fyller nokså ulike lederroller i sine trossamfunn. Dette fordi trossamfunnene er nokså små, som gjør det nødvendig at de utfører flere oppgaver. Unntakene her er lederne i de større trossamfunnene som Oslo katolske bispedømme og noen av Buddhistforbundets medlemmer.

Tilsammen har 22 ulike landbakgrunner og 40 ulike trossamfunn vært representert på kurset, med en hovedvekt av kristne og muslimske. Få deltakere har vært kvinner, men dette ser ut til å ha bedret seg for tredje kursrunde. Det ser ikke ut til at landbakgrunn er viktig for at deltakerne får utbytte av kurset

Det politiske behovet for et slikt kurs var og er primært knyttet til forståelsen av religiøse ledere som rådgivere og viktigheten av et reflektert forhold til hva det vil si å være leder i Norge. Den politiske bestillingen for kurset synes ivaretatt. Samtidig har trossamfunnene fått mulighet til å få eierskap til kurset, gjennom referansegruppas deltakelse, på en måte som gir rom for at kurset også bidrar til at deres behov blir møtt. At kurset tilbyr et mangfold av temaer som befører flere sider ved ledernes ulike

¹² Samarbeidsrådet for tros- og livssynssamfunn sendte et brev til Justisdepartementet datert 14. Januar 2010 der de ber departementet vurdere kompetansekravet. De mente kravene var urimelige og viser en manglende forståelse for hvordan religiøs kompetanse etableres i ulike tradisjoner. Se STLs uttalelse her <http://www.trooglivssyn.no/index.cfm?id=337956>

oppgaver er et eksempel på dette. Utfordringene for de religiøse lederne, og trossamfunnene, er om dette kursbehovet kan la seg møte i en travel hverdag der flere har sine religiøse lederoppgaver ved siden av en sivil jobb.

Anbefaling 1: Kurset bør fortsatt legge til rette for en vid forståelse av lederrollen og hva det vil si å ha utenlandsk bakgrunn. Dette for å nå et bredt utvalg av religiøse ledere. En vid forståelse av lederrollen vil også åpne opp for flere kvinnelige kursdeltakere.

I forhold til utenlandsk bakgrunn er det avgjørende viktig at kursdeltakerne behersker norsk.

Anbefaling 2: Fordi det er behov for å møte de komplekse utfordringene knyttet til religionsmøte i Norge, bør man gjøre til fast praksis å rekruttere deltakere også fra Den norske kirke. Kvoten for disse bør ikke overstige mer enn 2 deltakere per kursmodul.

Av denne grunn bør det vurderes om kurset i enda sterkere grad profileres som et opplegg for "religiøse ledere i det norske samfunnet", heller enn "religiøse ledere med utenlandsk bakgrunn".

Anbefaling 3: Utvikling av kurs for religiøse ledere må skje i dialog med målgruppen for at det skal lykkes. Det er viktig for kursets fremtidige legitimitet at den har en aktiv referansegruppe med representanter for trossamfunnene. Med en aktiv referansegruppe kan også kurset fange opp nye behov som det kan være relevant å møte gjennom revidering/endring av kursinnholdet.

Anbefaling 4: Fordi det er behov for religiøse ledere som kan yte religiøse tjenester ved sykehus/sykehjem kan det være hensiktsmessig å vurdere etablering av et fast tilbud om etter- og videreutdanning i flerreligiøs sjelesorg ved TF. Et slikt tilbud kan bygge på modulen "Religiøs og moralsk rådgivning" og kurstilbudet som er utviklet i forbindelse med pilotprosjektet "tros- og livssynsbetjening i sykehus" på TF.

Anbefaling 5: Det er viktig at det skapes flere kontaktpunkter mellom politikere og religiøse ledere for drøfting av hvilke behov tros- og livssynssamfunnene og storsamfunnet har med hensyn til kompetanseheving for religiøse ledere spesielt, både utenlandske og norske. Gjennom slike kontaktpunkter kan også religiøse ledere adressere ulike hindringer for deres deltakelse i det norske samfunnet.

En vurdering av kursets innhold og omfang

Kurset "Å være religiøs leder i det norske samfunnet" er i søknaden for pilotkurset beskrevet som et etter- og videreutdanningstilbud i religion og samfunn. Tilbudet består av tre kursmoduler, som kan tas enkeltvis, eller samlet. Modul 1 er "Religion, norsk lovgivning og internasjonale menneskerettigheter", modul 2 er "Verdier, religiøs mangfold og religionsdialog" og modul 3 er "Moralsk og religiøs rådgivning". For begge kursrundene er modul 1 blitt gitt først, mens rekkefølgen på modul 2 og 3 ble endret i andre kursrunde. En modul strekker seg over ett semester (et halvt år).

De 20 undervisningstimene for hver modul (totalt 60 timer) har vært fordelt på to samlinger i ukedagene, i stedet for to helgesamlinger som beskrevet i søknaden.¹³ Den første kursmodulen har hatt kurssamling med overnatting.¹⁴ Alle kurssamlingene har lagt til rette for ekskursionsjoner til lokale kirker og sosialt samvær i etterkant av første kursdag. Når kurset har vært på TF har det blitt arrangert utflukt til World Islamic Mission i Åkebergveien i Oslo, sikhenes gurduara på Alnabru og Norges Hindu Kultursenter på Ammerud, samt utstillingen "Våre hellige rom" på Internasjonalt kultursenter og museum i Tøyenbekken i Oslo.

I gjennomsnitt har 70 % av deltakerne hatt anledning til å delta på 3 av 4 kursdager i hver modul, som gir rett til kursbevis. Det gir i snitt 1,7 kursbevis per deltaker.

Totalt er det delt ut 82 kursbevis. Av totalt 25 deltakere i første kursrunde tok 13 alle kursmodulene, 5 tok to kursmoduler og 7 tok en kursmodul. Av totalt 29 deltakere i andre kursrunde tok 11 deltakere alle kursmodulene, 4 deltakere tok to moduler og 14 fulgte en modul.

Totalt er det blitt avlagt 20 eksamener.

75 % av respondentene på vårt utsendte spørreskjema har svart at de i *stor* eller *svært stor* grad opplevde undervisningsinnholdet i modul(en) som relevant. Spørsmålet ble fulgt av en veiledende tekst som understreket at spørsmålet gjelder temaene i forelesningene som ble gitt, og litteraturen som deltakerne kunne lese. 65 % av respondentene har svart at kursmodul 1, "Religion, norsk lovgivning og internasjonale menneskerettigheter" var mest relevant i så henseende.

¹³ Dette i forståelse med referansegruppa som mente at helgesamlinger ville være vanskelig for religiøse ledere med religiøse forpliktelser i helgene (særlig fredag og søndag).

¹⁴ Den første kursrunden hadde overnatting på Tyriheim kurs og feriesenter, mens internatkurset på den andre og tredje runden fant sted på Drøbak fjordhotell (ca 45 minutter med buss fra Oslo)

Kursing i et akademisk miljø

Foruten å få kursbevis for gjennomført modul, kan modulene også bygges ut til et halvtårs kompetansegivende studium.¹⁵ Dette innebærer obligatoriske arbeidskrav som omfatter innlevering av to refleksjonsnotat på 1000 ord knyttet til en pensumliste, to responser til medstudenter, samt en avsluttende semesteroppgave på ca 3000 – 4000 ord.

Noen av deltakerne som gjerne ville tatt studiepoeng fikk ikke anledning til dette. Dette fordi de ikke passerte Universitetet i Oslo (UiO) sine krav om dokumenterte norskkunnskaper for generell studiekompetanse (GSK). I TFs sluttrapport for første kursrunde i 2009 skriver kursholderne at de opplever reglene som "rigide" og at det legges for liten vekt på søkerens språklige "realkompetanse". De skriver også at de ikke er i tvil om at noen av deres deltakere som har fått avslag er godt nok kvalifisert.

Deltakerne som derimot har blitt GSK-klarert har opplevd dette veldig positivt, på flere måter, for eksempel ved at det åpner opp for nye muligheter til grunn- og videreutdanningstilbud i Norge. Et annet aspekt ved dette som en av de kristne lederne løftet frem, var at muligheten til å ta studiepoeng på (UiO) var en indikasjon på at dette var et seriøst kurs som han ønsket å delta på, og det gav også ekstra motivasjon til fordypning.

At kurset skjer på TF og på UiO er viktig ikke bare som en mulighet for å få studiepoeng. Ifølge kursholderne har dette også sikret kurset en solid faglig forankring, av flere grunner. TF har lang erfaring med å forvalte akademisk kunnskap om religion for religiøse ledere. Dette innebærer en erfaring med å utdanne religiøse ledere og forholde seg til disse som likeverdige deltakere i et akademisk fellesskap. TF har forskningskompetanse på inter-religiøse studier og er også vertskap for det tverr-fakultære forskningsnettverket PluRel (Religion i pluralistiske samfunn). Det siste gjør også at kurset kan benytte seg av ressurser fra andre fagmiljø, i tillegg til TFs egne, men også spille inn erfaringene fra kurset til et bredere forskernettsverk.¹⁶

Kursholderne har hentet inn ressurser også fra andre fagmiljøer, noe som har bidratt til kursets tverrfaglige kompetanser og perspektiv.¹⁷ Kurset har også invitert inn ressurspersoner fra

¹⁵ Et kurs tilsvarer 10 studiepoeng. 30 studiepoeng er normert som heltidsstudier i et halvt år.

¹⁶ Blant annet publiseres Oddbjørn Leirviks artikkel "Alliansebygging, maktkamp, og dialog mellom religiøse leiarar" våren 2012 i boka *Makt/avmakt: religiøse ledere i Norge*. Boka redigeres av forskerne Cora Alexa Døving og Berit Thorbjørnsrud (begge tilknyttet PluRel-nettverket) og utgis på Universitetsforlaget.

¹⁷ Av forelesere kan nevnes: Thomas Hylland Eriksen (professor ved Sosialantropologisk institutt), Knut Lundby (professor ved Institutt for medier og kommunikasjon), Sverre Varvin (forsker ved Nasjonalt kunnskapscenter for vold og traumatisk stress), Kristin Mile (generalsekretær i Human-Etisk forbund).

referansegruppa til forelesninger, og andre ressurspersoner fra trossamfunnene. Dette har gjort at kursdeltakerne har fått berøring med aktører fra ulike deler av det norske samfunnet.

Pedagogisk utvikling og omfang

Kursdagene har vekslet mellom forelesninger, plenumsdiskusjoner og gruppearbeid. Gruppearbeidene har delvis tatt utgangspunkt i drøfting av ulike case – for eksempel hvordan håndtere vanskelige rådgivningssituasjoner. Casene har invitert til refleksjon, men har også fungert som en måte å få praktiske tips på hvordan håndtere ulike ledelsesutfordringer. For eksempel kunne en journalist gi praktiske tips om hvordan håndtere intervjusituasjoner under en av undervisningsbolkene i den første kursrunden.

Den pedagogiske utviklingen fra modul 1 til 3 er også viktig å trekke frem. Der kursholderne i modul 1 i sterkere grad orienterer og foreleser for studentene, setter de deltakernes ulike erfaringer i spill gjennom en dialogisk tilnæringsmåte i modul 2 og 3.

Selv om tilbakemeldingene på undervisningsinnholdet i de ulike modulene stort sett er veldig positive, har flere av deltakerne i intervjuene pekt på at det ville være nyttig å få enda mer elementær innføring om det norske samfunnet. En av de kristne lederne omtaler det som mer "hverdagsrelaterte temaer", som kunnskap om ulike norske samfunnsinstitusjoner som de på ulike måter kommer i kontakt med i sitt daglige virke. Det at første kursmodul leses som mest relevant (70 %) av de tre modulene er nok også en bekreftelse på dette.

Den dialogiske tilnæringsmåten, som også er en del av TFs metodiske og pedagogiske kompetanse i inter-religiøse studier, har vært en positiv opplevelse for mange av deltakerne. Kursholderens "ydmyke holdning" til deres kunnskap og erfaringer var for eksempel viktig og betydningsfullt for en av deltakerne. En annen deltaker forteller at han ble positivt overrasket da kurset *ikke* svarte til hans forventninger om at *de* - "utlendingene" - skulle "fortelles hvordan de skulle være religiøse ledere i Norge".

Samtidig setter forventninger til dialog med deltakerne den enkelte deltakers språkkompetanse på prøve. En av de muslimske lederne mente at det var en del av deltakerne som rett og slett kunne for dårlig norsk til at de kunne delta på en god måte i samtalen. Han var tydelig på at man bør kunne beherske norsk bedre for å få nødvendig utbytte av kurset.

Flere av deltakerne peker på at den case-orienterte undervisningen var viktig fordi de fikk bryne seg på problemstillinger som opplevdes relevant for de i deres hverdag. Sett i sammenheng med språkutfordringene som noen av deltakerne sliter med, men også etterspørselen etter mer

grunnleggende kunnskap om det norske samfunnet, gjør at det er viktig å vurdere hvordan innholdet i de to andre kursmodulene legges opp slik at det oppleves mest mulig relevant.

Et mulig grep, som kursholderne har drøftet som en mulig fremtidig revisjon av opplegget, er å endre kursmodul 2, "Verdier, religiøs mangfold og religionsdialog", til en modul med overskriften "Religiøs lederskap og dialog i et pluralistisk samfunn". Kursholderne ønsker å gjøre dette først og fremst fordi modul 2 i sin nåværende form kan fremstå litt for ufokusert. Hvis en med dette får et mer konkret og tydelig fokus på de ulike ledelsesutfordringene hos deltakerne vil dette kanskje imøtekomme noen av utfordringer med de språklige barrierene som noen opplever, samt ivareta tilbakemeldingene om viktigheten av å bruke case i undervisningsøyemed.

Anbefalinger:

Anbefaling 1: Det er viktig at et slikt kurs tilbys i et akademisk miljø som det ved UiO. Dette gir kurset legitimitet hos deltakerne, men virker også motiverende gjennom muligheten for å ta studiepoeng. Kurset bør fortsatt legges til rette og utvikles på TF, fordi fakultetet forvalter viktig faglig kompetanse gjennom sitt arbeid med inter-religiøse temaer. Samtidig er det avgjørende viktig at kurset, som nå, henter inn eksterne ressurser fra andre fagmiljø enn TF i undervisningen.

Anbefaling 2: Når det gjelder muligheter for studiepoeng er dette viktig å videreføre, fordi det åpner opp nye etter- og videreutdanningsmuligheter for deltakerne. Samtidig må det gjøres lettere å få GSK-klarering for deltakerne. TF opplever at kravene ved UiO for GSK-klarering er strengere enn ved andre sammenlignbare utdanningsinstitusjoner i Norge. Det er avgjørende viktig at GSK-klarering skjer i samarbeid med vertsinstitusjonen for kurset som vil ha bedre forutsetninger for å vurdere søkerens realkompetanse.

Anbefaling 2: Siden de fleste lederne som har deltatt på kurset har veldig varierte lederoppgaver i trossamfunnene er det viktig å beholde bredden av temaer det undervises i gjennom de tre modulene. Det bør vurderes om det i enda sterkere grad legges til rette for innføring i grunnleggende samfunnskunnskap enn hva tilfelle er nå i modul 1. Det virker også fornuftig å endre kursmodulen "Verdier, religiøs mangfold og religionsdialog" til en modul som enda tydeligere fokuserer på den religiøse lederrollen, samt utfordringer til dialog i et pluralistisk samfunn. Dette forutsetter at den nye modulen i sterkere grad fokuseres mot de konkrete utfordringer som deltakerne møter i sine hverdager som religiøse ledere.

En vurdering av organisering av kurset, og dets økonomiske og administrative konsekvenser

Administrativt er kurset underlagt Avdeling for kompetansehevende studier (AKS) ved TF. Det betyr at de praktiske oppgavene knyttet til kurset har vært lagt til AKS, mens det overordnede faglige ansvar har ligget hos Oddbjørn Leirvik, som er professor i inter-religiøse studier ved TF. Dessuten har Anne Hege Grung, forsker ved TF og Sosialantropologisk institutt ved Universitetet i Oslo, hatt det faglige ansvaret for modulen "Moralsk og religiøs rådgivning" i den andre kursrunden, og for "Religion, norsk lovgivning og internasjonale menneskerettigheter" i den tredje runden. Professor Hans Stifoss Hansen ved Diakonhjemmet høgskole var leid inn som faglig ansvarlig for modulen "Moralsk og religiøs rådgivning" i den første kursrunden. Sistnevnte har tidligere vært ansatt ved Det praktisk teologiske seminar (som er en kirkelig utdanningsinstitusjon) med ansvar for undervisning i sjelesorg. For de andre kursmodulene har Oddbjørn Leirvik vært faglig ansvarlig.

I planleggingen av kurset var også referansegruppa sentral. Denne ble etablert umiddelbart etter TF fikk tilskudd til prosjektet, og møttes 3 ganger før oppstart av kurset høsten 2007. Referansegruppa har siden den gang hatt en møtefrekvens på ca 2 ganger i året. Her har de fått anledning til å gi tilbakemelding på kurset og diskutere videre opplegg. Referansegruppa har også vært sentrale i rekrutteringen av deltakere til kurset. Referansegruppas representant fra Baptistsamfunnet er idag byttet ut med enrepresentant fra Norges Kristne Råd.

Tilrettelegging av kursene for deltakerne

På spørsmål om hvordan deltakerne erfarte den praktiske tilretteleggingen av kurset svarte 70 % av respondentene at den var ganske god (17 % svarte svært god og 13 % middels). På vårt spørreskjema ba vi også om at deltakerne kunne utdype om det var forhold ved den praktiske tilretteleggingen som burde blitt bedre ivaretatt. En av tilbakemeldingene var at det var vanskelig å følge med fordi deltakeren ikke forsto godt nok norsk, og at det derfor hadde vært bra om de kunne få kurset på sitt eget språk. En annen deltaker ber om at det legges til rette med bønneteppe for deltakerne.

En mindre sum var avsatt til tolk i den første prosjektsøknaden. Kursholderne vurderte derimot at det ikke var behov for dette fordi alle de påmeldte behersket norsk på et nivå som var tilstrekkelig for å

følge kurset.¹⁸ En av deltakerne, som i intervju var kritisk til manglende språkkompetanse hos enkelte deltakere, var også tydelig på at tolk ikke ville være gunstig for dette kurset fordi det ville være forstyrrende i forhold til dialogen.

Når det gjelder tilretteleggelse for bønn og andre religiøse behov har kursholderne avtalt med deltakerne underveis når det passer å ta pauser i forhold til bønn. Dette har vært greit å tilpasse i forhold til programmet. Deltakerne har fått mulighet til å benytte eget rom for dette. TF har ikke egne bønnetepper. TF har imidlertid eget kapell i kjelleren som har vært mulig å bruke for deltakerne som ønsker det. Det har også vært tilrettelagt for at maten er halal, og vegetarmat for de som ønsker det.

Å møte religiøse behov i forhold til mat er et eksempel på at kursene binder opp mye administrativt kapasitet i praktisk tilrettelegging. I forbindelse med internatsamling tar det for eksempel mye tid å finne riktig mat til alle deltakerne, særlig når deltakerne kan ha matregler som er direkte motstridende. Kjøtt som er slaktet etter religiøse forskrifter i Islam kan for eksempel ikke spises av sikhene, og for buddhistmunkene sin del må mat som er halal serveres tidlig på dagen for at de skal kunne delta. Vi har ikke maktet å finne alternativ som også er Kosher, og derfor har vi måttet bestille enkeltmåltider på Kosher catering (tilknyttet Det Mosaiske Trossamfund).

Deltakelse på alle tre kursene har vært gratis. Prosjektet har også betalt semesteravgift (for de som ønsker studiepoeng), gitt reisedekning for deltakere utenfor Oslo og dekket utgifter til kost og losji på kursdagene. Kurslitteraturen har også vært gratis. Dette har vært avgjørende for mange. På spørsmålet "I hvilken grad var det avgjørende for din deltakelse på kurset at reise og opphold var dekket" svarer nemlig flertallet av deltakerne (52 %) at dette var i "stor grad" eller "svært stor" grad. relevant.

Ingen av deltakerne har gitt direkte uttrykk for at kurset var *for* omfattende, men som tidligere påpekt har flere av deltakerne hatt en hverdag som gjør at det kan være utfordrende å kombinere kursvirksomhet på dagtid med sivil jobb. Ingen har fått tilbud om frikjøp fra jobben og flere må derfor søke om permisjon uten lønn for å delta. Til tross for dette er frafallet undervisningsforholdsvist lavt. At 70 % av deltakerne har fått kursbevis, dvs gjennomført 3 av 4 samlinger i hver modul, viser at når deltakerne først er påmeldt er det god gjennomføringsevne. Det kan likevel stilles spørsmål ved om rekrutteringen til kurset hadde vært enklere dersom ingen hadde tapt arbeidsinntekt på å delta.

I intervjumaterialet er det ikke noen entydige tilbakemeldinger på hvordan møte utfordringene med å gi deltakerne bedre tid eller kapasitet til å delta på kurs. For noen av de som har sine religiøse

¹⁸ I både kursrunde 1 og 2 ble det ved et par anledninger brukt engelsk som undervisningspråk. Dette fordi kurset inviterte foreleser fra England og Danmark. Dette fungert greit.

lederoppgaver som frivillig arbeid vil det være hensiktsmessig at kurset blir avholdt i helgene, eller strekt utover på kveldstid. Tas helgene i bruk står man derimot i fare for å kolliderer med det religiøse arbeidet som mange av disse lederne gjør i helgene. Tilbakemeldingene fra de som er intervjuet er at det var veldig gunstig at kurset var lagt til 2x2 intensive dager i ukedagene. En av de kristne lederne var tydelig på at selv om man har liten tid som religiøs leder, gjør det det enklere å ta inn ny kunnskap når det legges til rette for et opplegg med intensive samlinger. En annen leder, med full kalender, var også tydelig på at om kurset var spredd over flere kvelder, ville det være mye vanskeligere for ham å delta. Dessuten omtaler flere av deltakerne muligheten for å kunne være sammen, på overnatting, som veldig viktig iforhold til å legge til rette for gode dialoger. Sogar trekker en av deltakerne frem at lunsjdiskusjonene var hans beste minne fra kurset.

Rekruttering og profilering

Deltakerne til kursene ble i stor grad rekruttert ved hjelp av medlemmene i referansegruppa, som henvendte seg til sine respektive trossamfunn. Det ble også etablert kontaktpunkter i organisasjonene som hadde spesielt ansvar for dette. I følge kursholderne, i sin sluttrapport til departementet fra 2009, viste dette seg å være effektivt da det tok kort tid å fylle plassene på kurset.

Tilskuddet størrelse tilsa at hver kursmodul kunne ha ca 20 deltakere. I samråd med referansgruppa ble det bestemt at de som var med på første modul, skulle ha fortrinnsrett på de neste. Det ble også etablert kvoter for de ulike trossamfunnene/retningene, slik at man sikret en tilstrekkelig bred representasjon (3 katolikker, 2 baptister, 2 buddhister, 6/7 muslimer, 1-2 jøder, 2 hinduer, 1 sikh, og 1-2 ortodokse)

Kursholderne beskriver i sin sluttrapport fra 2009 at det var vanskelig å rekruttere fra Baptistmiljøet og hos Buddhistene. For Baptistenes del handlet dette om at deres representant i referansegruppa måtte byttes ut, og at det tok tid å finne en erstatter. For Buddhistenes del har det blant annet handlet om manglende språkkompetanse hos potensielle deltakere.

Til nå har ikke TF hatt en aktiv kampanje ut mot den relevante målgruppa utover den som går igjennom organisasjonene representert i referansegruppa. Kursholderne har dessuten vært varsom med å profilere kurset for sterkt i media, fordi referansegruppa mente at deltakerne som studenter ved kurset budre være i fred for dette. Det har likevel vært noen oppslag i media i forbindelse med

pilotprosjektet.¹⁹ Det ville være mulig å øke oppmerksomheten om kurset i offentligheten gjennom styrt mediakontakt, for eksempel med NRK programmet Migrapolis eller lignende.

Administrative og økonomiske konsekvenser

Beverting og rekruttering er to eksempler på hvorfor kurset er administrativt ressurskrevende. I tillegg kommer en omfattende studieadministrasjon for de som ønsker studiepoeng og ikke har utdanning fra Norge. Her må vi søke om generell studiekompetanse (GSK) for studentene og den prosessen tar mye tid med uvisst utfall. Det ligger derimot betydelig verdi i denne jobben fordi GSK-klarering muliggjør høyere utdanning på alle studiesteder i Norge.

Kursrunde 1 og 2 ble finansiert med en rundsum på 0,5 mill fra departementet. I løpet av kursrunde 2 fikk Universitetet i Oslo mer presise retningslinjer for oppdragsundervisning med krav om ekstern prosjektstyring basert på totalbudsjettering. I en slik modell må man tydeliggjøre direkte og indirekte kostnader samt legge på et dekningsbidrag (overhead) på 40% av lønnsutgifter for bruk av UIOs infrastruktur i undervisningen. På grunn av økte lønnskostnader og den mer omfattende finansieringsmodellen som måtte tas i bruk ble det i løpet av annen kursrunde klart at vi brukte mer ressurser på kurset enn vi fikk dekket.

I forbindelse med kursrunde 3 leverte derfor TF søknad om gjennomføring med et ressursoverslag for første modul på 0,28 mill. Søknaden ble innvilget av departementet 30.06.2011

I dette budsjettet for en kursmodul ligger det utgifter til faglig frikjøp på ca 120 timer og utgifter til administrativt frikjøp på 125 timer. Øvrige kursutgifter (reise, opphold, litteratur, semesteravgift m.m) er budsjettet med 0,11 mill og det resterende er dekningsbidrag.

Kunnskapsdepartementet prissetter 10 studiepoeng på bachelor til ca 13.500,- og på master til 19.000,- i deres tildeling til utdanningsinstitusjonene. Dette dekker da bare ordinær undervisning og ingen andre merkostnader.

¹⁹ Følgende avisoppslag har vært om kurset (de siste først). I Utrop, 19. februar- 4. mars 2009: "Religiøse ledere på skolebenken" . I Aftenposten Aften og Dagsavisen 17. september 2007 med overskriftene: "Imamer på norsk skolebenk" og "Imamer har inntatt skolebenken i Oslo" (NTB-melding). I Aftenposten 20. mars 2007: "Religiøse ledere på skolebenken". Kurset har også blitt omtalt på kommentatorplass av Dag Kullerud i Aftenposten 28. desember 2006.

Kurset har også en sides omtale (s. 74) i en svensk offentlig utredning om "Staten och imamerna – Religion, integration, autonomi" (SOU 2009:52). Kurset er også omtalt i en tysk fagartikkel skrevet av Oddbjørn Leirvik: "Die Ausbildung von Imamen und interreligiöse Bildung in Norwegen", i Bülent Ucar (Hg.): Imamausbildung in Deutschland. Islamische Theologie im europäischen Kontext. V&R Unipress/Universitätsverlag Osnabrück, 2010, s. 149-157. Se også note 16 for referanse til en norsk artikkel som publiseres våren 2012.

I vår kursrekke kan inntil 20 deltagere ta 10 studiepoeng og de får reise og opphold dekket, samt et internatopphold m.m. Prisen for 10 studiepoeng på vårt kurs blir derfor 14.000,-, som er lavt i forhold til Kunnskapsdepartementets satser når kurset også dekker andre merkostnader som beskrevet ovenfor. En følge av dette er at videre faglig utviklingsarbeid med dette kurset betinger egen finansiering utover det som blir gitt i kursfinansiering.

Anbefalinger

Anbefaling 1: Kurset må fortsette å dekke alle utgifter knyttet til reise og opphold for deltakerne utenfor Oslo. Det er viktig at kurset har intensive samlinger som kjøres over to dager samlet. En av disse samlingen på hver modul bør som nå legges utenfor TF.

Anbefaling 2: Kurset bør ikke dekke utgifter til tolk. Dette problemet er ikke omfattende nok til at det virker rimelig å dekke disse utgiftene og det kan også virke forstyrrende i forhold til undervisningssituasjonen. TF legger godt til rette for utøvelse av religiøse plikter, men bør se på muligheten for innkjøp av bønneteppe til kursdeltakerne.

Anbefaling 3: Rekruttering bør som nå skje gjennom referansegruppas medlemmer. Det kan være hensiktsmessig å bruke tidligere deltakere mer aktivt i rekrutteringskampanjer mot trossamfunnene. Det er også viktig at referansegruppas medlemmer, samt administrasjonen på TF, følger opp potensielle deltakerne som det er usikkerhet om behersker godt nok norsk til å delta. TF, sammen med departementet som oppdragsgiver, kan arbeide mer aktivt for å profilere kurset i media, både for å sikre rekruttering, men også for å gi et positivt bilde av religiøs sameksistens i Norge.

Anbefaling 4: Tilskuddet til kurset må dekke de kostnadene som reglene for oppdragsundervisning ved UiO tilsier. Det bør planlegges å sette av egne midler til faglig utviklingsarbeid når behovet for dette oppstår, for eksempel ved utvikling av ny kursmodul eller henvendelser til nye målgrupper.

Vedlegg:

Vedlegg 1: Oppdragsbrev fra Barne-, likestillings- og inkluderingsdepartementet (datert 21.02.2011)

Vedlegg 2: Svarene på spørreundersøkelsen

Vedlegg 3: Utvikling av kurset

DET KONGELIGE BARNE-, LIKESTILLINGS-
OG INKLUDERINGSDEPARTEMENT

Universitetet i Oslo
Det teologiske fakultet
Postboks 1023 Blindern
0315 OSLO

Deres ref
28.01.2011

Vår ref
201002767-/REI

Dato
21.02.2011

Spørsmål knyttet til videreføring av kurset "Å være religiøs leder i det norske samfunnet"

Vi viser til e-post 28. januar 2011 fra Brynjulv Norheim med spørsmål knyttet til videreføring av kurset "Å være religiøs leder i det norske samfunnet".

Vi er forberedt på å få en søknad om videreføring av kurset i samsvar med det budsjettet som ble lagt fram på møtet 13. desember 2010. I tillegg ønsker vi at Universitetet i Oslo (UiO) gir en kortfattet evaluering av kurstilbudet. Den bør gi kunnskap om hvilken betydning kurset har hatt for hvordan deltakerne utøver sin oppgave som religiøs leder og om kurset fremdeles dekker et behov. Den bør også gi en vurdering av kursets målgruppe, innhold, omfang og organisering og komme med forslag til eventuelle endringer. De økonomiske og administrative konsekvensene må omtales. Vi anslår at UiO bruker ett månedsverk til evalueringen. Hvis dere har synspunkter på evalueringens innhold og tidsbruk, hører vi gjerne fra dere. Evalueringen må være ferdig medio oktober 2011.

Kurset er ikke tiltak i andre handlingsplaner enn i Handlingsplan mot radikaliserings og voldelig ekstremisme.

Med hilsen

Pia B. Girolami
Pia Buhl Girolami (e.f.)
fung. avdelingsdirektør

Rønnaug Eitrem
Rønnaug Eitrem
seniorrådgiver

Å være religiøs leder i det norske samfunnet

Universitetet i Oslo ved Teologisk Fakultet har på oppdrag fra Barne-, likestilling og inkluderingsdepartementet satt igang en evaluering av kurset "Å være religiøs leder i det norske samfunnet". Som tidligere deltakere ønsker vi at du hjelper oss med dette. Vi vil gjerne ha din tilbakemelding på hva du fikk ut av kurset, og særlig hvilken relevanse dette kurset har for ditt arbeid som "religiøs leder" idag. Vi håper du har mulighet til sette av 5-10 minutter til å svare på spørsmålene i skjemaet under. Svarene vil bli anonymisert

Dato	21.10.2011 15.16
Innleverte besvarelser	22
Ikke-innleverte besvarelser	0
Invitasjoner godkjent	0

1. Bakgrunn

1.1 Kjønn

Mann	19	86,4 %
Kvinne	3	13,6 %

1.2 Under er det en liste over noen utvalgte religiøse lederroller i Norge. Hvilke(n) av disse passer for deg?

Du kan krysse av flere!

forstander	11	29,7 %
imam	7	18,9 %
liturgisk leder	2	5,4 %
lærer	7	18,9 %
munk	1	2,7 %
nonne	1	2,7 %
pastor	3	8,1 %
prest	3	8,1 %
annet	2	5,4 %

1.3 Hvis "annet" i 1.2 - forklar?

- Styrer leder
- styremedlem men har vært forstander tilgere.

1.4 Hvilke(n) av kursmodulene fulgte du?

Alle	13	46,4 %
Kursmodul 1: Religion, norsk lovgivning og internasjonale menneskerettigheter	7	25,0 %
Kursmodul 2: Moralsk og religiøs rådgivning	5	17,9 %
Kursmodul 3: Verdier, religiøst mangfold og religionsdialog	3	10,7 %

2. Om kurset

Selv om du ikke lenger har posisjon som religiøs leder, vil vi likevel at du svarer på spørsmålene under. Ta utgangspunkt i de erfaringene du hadde med kurset når du var religiøs leder

2.1 I hvilken grad var kurset relevant for deg som religiøs leder?

Kryss av ett av alternativene under.

I svært liten grad	0	0,0 %
I liten grad	0	0,0 %
I noe grad	3	13,6 %
I stor grad	13	59,1 %
I svært stor grad	6	27,3 %
Vet ikke	0	0,0 %

2.2 Utdyp gjerne svaret ditt her:

- Det er veldig viktig for ledere og spesiell religiøs ledere å ha perfekt utdanning om deres jobb. Jeg setter stor pris på kurs. Vi lærte mye om forskjellige religioner og jeg skal delta resten av kursen.
- Etter dette kurset har jeg vært ganske aktivt i dialog med andre tros og livssynssamfunn lokalt. Vår menighet har vært aktivt i arbeidet med å danne DOTL (Drammen Omegn Tros Livssynforum). Dette forumet har interaksjon med

lokale myndigheter som politiet, kommune og andre trossamfunn. Dette er direkte konsekvens av min deltagelse på kurset. Etter tragedien 22 juli ble vi invitert til et dialogmøte av utenriksminister Jonas Gahr Støre. Vi ser fram til å spille en viktig og positiv rolle både lokalt og nasjonalt.

- Jeg hadde ingen teologisk utdanning. grunnleggende og praktiske kunnskaper om andre religioner, særlig menneskerettigheter sett i fra sekulær ståsted. Kurset skapte behov og motivasjon for å lære mer om egen religion.
- Noen av spørsmålet i kurs var ikke så relevant for meg fordi vi ikke har slik problematik. F.e. noen ting som gjelder ekteskapet. I denne temæ går vi ikke i strid med norsk lovgivning.
- Har økt kompetansen min.
- Kurset ga meg innsikt i mange felt som vi har behov for lære slik at vi blir bedre klare over samfunnet, mennesker, rettsapparatet og rådgivning.
- Jeg mener jeg fikk stor nytte av innholdet i kursene og at jeg følte meg bedre kvalifisert til å spille den rollen jeg skulle. Særlig lover og regler som angår tro og religion, menneskerettigheter osv.
- Kurset ga stoff til refleksjon, og fordi det var ledere fra flere religioner, innsyn i tankegang i de forskjellige religioner.

2.3 Dersom du fulgte to eller flere kursmoduler, hvilken var mest relevant for deg?

Kursmodul 1: Religion, norsk lovgivning og internasjonale menneskerettigheter	14	66,7 %
Kursmodul 2: Moralsk og religiøs rådgivning	4	19,0 %
Kursmodul 3: Verdier, religiøs mangfold og religionsdialog	3	14,3 %

2.4 Opplevde du undervisningsinnholdet i modulen(e) som relevant

Her tenker vi spesielt på temaene i forelesningene som ble gitt, og litteraturen som dere kunne lese

I svært liten grad	0	0,0 %
I liten grad	0	0,0 %
I noe grad	4	18,2 %
I stor grad	14	63,6 %
I svært stor grad	4	18,2 %

2.5 Utdyp gjerne her:

- Temaene var aktuelle og engasjerende. Flink kursledere og forelesere. Fikk anledning til å lese hverandres refleksjonsnotater og gi tilbakemeldinger. Etter noe streb fikk jeg godkjent alle eksamensinnleveringer
- Temaene er ok
- De modulene jeg har tatt synes jeg får bruke dem i mitt arbeid som religion lærer og veileder.
- Noen kursholdere var selvsagt flinkere enn andre, men stort sett var alt vellykket, mener jeg.

3. Om læringsmiljø

3.1 Hvordan opplevde du dialogen på kurset

Svært god	6	27,3 %
Ganske god	11	50,0 %
Middels	4	18,2 %
Ganske dårlig	1	4,5 %
Svært dårlig	0	0,0 %

3.2 Utdyp gjerne her:

- Deltakerne hadde mye felles. Mange forskjellige erfaringer. Det var åpenhet, toleranse, aksept og god klima.
- Det er bra og engasjerende mennesker
- Dialogene var nyttige og effektive synes jeg. man tok flere emner som var aktuelle. Om vi selv var aktive i disse dialogene eller ikke så lærte vi mye ut av det.
- Noen diskusjoner ble lite nyttige siden mange hadde lyst til å snakkeeee i vei :-). Men det er jo et kjent fenomen i religion-diskusjonene.

3.3 Hvordan erfarte du den praktiske tilretteleggingen av kurset

Her tenker vi på informasjon til deltakere, logistikk, opplegg for det sosiale og lignende

Svært god	3	13,0 %
Ganske god	17	73,9 %
Middels	3	13,0 %
Ganske dårlig	0	0,0 %
Svært dårlig	0	0,0 %

3.4 I hvilken grad var det avgjørende for din deltakelse på kurset at reise og opphold var dekket?

I svært liten grad	4	18,2 %
--------------------	---	--------

I liten grad	2	9,1 %
I noe grad	3	13,6 %
I stor grad	6	27,3 %
I svært stor grad	6	27,3 %
Vet ikke	1	4,5 %

3.5 Var det andre forhold ved den praktiske tilretteleggingen som burde vært ivaretatt? I så fall, hvilke?

- Jeg kunne ikke forsto 100% fordi jeg kan ikke god norsk. Jeg har ikke nokk sprog undervisning. Der var veldig bra vis jeg for alt på mitt eget sprog for eksampel i URDU
- Dersom det er mulig vil Ca. 2m x 1,2m nøytral teppe dekke behov for dem søm ønsker å gjøre bønn i lunsjtida.
- Kommer ikke på noe akkurat nå.
- Vi savnet deltagelse av lokal ethnisk norsk for mer utveksling.

4. Annet:

4.1 Hva var det viktigste du tok med deg fra kurset "Å være religiøs leder i det norske samfunnet"

Du kan gjerne krysse av flere av alternativene under

Nettverk	8	11,1 %
Kunnskap om det norske samfunnet	16	22,2 %
Tryggere i min rolle som religiøs leder i det norske samfunnet	15	20,8 %
Kunnskap om ulike tro- og livssyn i Norge	16	22,2 %
Dialogerfaring	14	19,4 %
Annet	3	4,2 %

4.2 Utdyp gjerne her:

- Mer interesse for myke fag. Mer interesse for egen religion.

- bra erfaring om å være med andre og utveksle erfaringer
- Det er litt vanskelig å velge kun noen av disse punktene. For meg var det noe av alle disse punktene jeg tok med meg fra kurset på mindre eller store grad.
- Lover og regler som angår religion.
- Forståelse av måte som alle må fungere for å utbedre det norsksamfunnet.

4.3 Hva er ditt beste minne fra kurset?

- administrasjons God kontakt med deltakerene via mail og telefon
- God miljø
- Møte med forskjellige ledere fra forskjellige religioner
- God servering
- nok utdanning om tema
- kvalifisert lærere
- fikk mange bøker om temaer
- ble kjent med og hadd felleskapet av ledere i forskjellige religiøs samfunnene.
- Møte mange forskjellige mennesker fra forskjellige religion, kultur, tro. men bak dem var bra mennesker. Forskjellige blomster i en fin bukkett.
- Å være med så mange forskjellige folk fra forskjellige trossamfun var en fantastisk opplevelse.
- Er blitt veldig god venn med 2 prester og vi har hatt flotte samtaler
- Hele opphold var avslappende og mediterende.
- Den første og den siste dag.
- dagen vi var vd de gamle kirkene
- At jeg var den første kvinnen fra min trosgruppen som deltok på dette kurset og fikk snakket, diskutert og lært av andre religiøse ledere fra mange forskjellige religioner. Dette synes jeg var flott.
- Lunsjdiskusjonene :-)
- Samenlignelse mellom tro og mennesker rettigheter.
- Samhold og mangfold!
- Det var nesten første gang i livet mitt at jeg truffet ulike religiøse ledere fra ulike del av verden. ogsaa min beste minne var aa besøke kirke og Gurdvara.
- Thomas Hylland Eriksens forelesning. Det var forfriskende og spendende.

Når	Hva	Relevante utdrag/kommentarer
2003-4	Stortingsmelding nr 49: Mangfold gjennom inkludering og deltakelse	<p>Fra side 75, under pkt. 9.2.2: Rett og plikt til norskopplæring med samfunnskunnskap for voksne</p> <p>”Det skal utvikles egne opplæringsmoduler til bruk i samfunnskunnskapsundervisningen av religiøse ledere som har flyttet til Norge fra utlandet. [...]</p> <p>Tilbudet kan enten komme i stedet for, eller i tillegg til , ordinær, samfunnskunnskapundervisning. [...]</p> <p>Utviklingen må skje i kontakt med berørte trossamfunn. Temaene vil gjelde forhold som religiøse ledere ofte spørres til råds om, i tillegg til mer generell samfunnskunnskap.”</p>
2004	I forbindelse med budsjettforliket mellom regjeringspartiene og Fremskrittspartiet i forbindelse med statsbudsjettet for 2005 ble det fattet vedtak som omhandler særskilte krav til religiøse ledere.	<p>Avtalepartene ble enige om følgende felles merknad:</p> <p>" Komiteens medlemmer fra Høyre, Fremskrittspartiet og Kristelig Folkeparti mener det er behov for å styrke opplæringen i samfunnskunnskap for religiøse ledere som har flyttet til Norge fra utlandet, for å øke deres forståelse av det norske samfunn og grunnleggende verdier som vårt samfunn er bygget på. Opplæringen avsluttes med en eksamen som må bestås. Disse medlemmer viser til at Regjeringen i St.meld. nr. 49 (2003-2004) Mangfold gjennom inkludering og deltagelse - ansvar og frihet foreslår å innføre slik opplæring. Disse medlemmer støtter dette."</p>
2004	Innst. S. nr. 184 (2004-2005), om forslag fra stortingsrepresentantene Signe Øye, Karl Eirik Schjøtt-Pedersen, Reidar Sandal og Sigvald Oppebøen Hansen, alle fra Arbeiderpartiet. Se Dokument nr. 8:27 (2004-2005).	<p>I dokumentet fremmes følgende forslag:</p> <p>”1. Stortinget ber Regjeringen fremme forslag om et obligatorisk introduksjonsprogram for religiøse forkynnere”</p>

2005	Fra Utdannings og forskningsdepartementet til VOX (brev datert 14.06.2005)	Departementet følger opp St.meld. nr 49 (2003-2004) Mangfold gjennom inkludering og deltakelse og ber VOX nedsette og lede en arbeidsgruppe som skal komme med forslag til innhold og organisering av opplæring av religiøse som har flyttet til Norge fra utlandet.
2005	VOX – rapport (datert 1. november 2005)	Forslag til et utvidet etter- og videreutdanningstilbud som bygger på, og kommer som et tillegg til de obligatoriske 50 timer grunnleggende samfunnskunnskap. Tilbud som omfatter både nyankomne og religiøse ledere som allerede er i Norge. Tilbudet skisseres som kurs på 60 timer over tre moduler (3 x 20). Tilbudet har overskriften "Å være religiøs leder i et pluralistisk samfunn".
2006	Det teologiske fakultet søker om tilskudd til et etter og videreutdanningstilbud for religiøse ledere (datert 21. august 2006)	Søknad med utgangspunkt i Stortingsmelding nr. 49, Mangfold gjennom inkludering og deltakelse, og skissen til et etter- og videreutdanningstilbud for religiøse ledere i Stortingsmelding nr 49: Mangfold gjennom inkludering og deltakelse i rapporten fra arbeidsgruppen nedsatt av VOX. Formålet med prosjekt: "Bidra til å styrke religiøse lederes kompetanse i utøvelse av sine lederoppgaver i det norske samfunnet. Konkrete målsetninger er at prosjektet skal føre til: 1) Utvikling av et utdanningsopplegg med et faglig innhold 2) Etablering av et faglig forum for religiøse ledere gjennom nettverksbygging i prosjektet." Ved oppstart av prosjektet nedsettes det en referansegruppe
	Søknaden (se over) innvilget 11. oktober 2006 med midler til oppstart.	
2006	Tas inn i Handlingsplan for integrering og inkludering av innvandrerbefolkningen og mål for inkludering. Vedlegg til St.prp. nr. 1 (2006-2007) – Statsbudsjettet 2007. Er også punkt i handlingsplan for 2008 og 2009	Fra pkt 26 i handlingsplanen: "Regjeringen ser det som viktig at ledere med innvandrerbakgrunn i trossamfunn der et flertall av medlemmene har innvandrerbakgrunn, har kunnskaper om norske samfunnsforhold, innsikt i de grunnleggende verdiene det norske samfunnet bygger på, og at de har reflektert over hva det vil si å være ledere i trossamfunn i Norge.

	(henholdsvis pkt. 38 og 39).	Regjeringen vil derfor etablere et videreutdanningsprogram for ledere i trossamfunn. Programmet skal både rettes mot administrative og religiøse ledere.”
2007	Referansegruppe for kurset etableres. Første møte januar 2007.	Referansegruppa består av representanter for Buddhistforbundet, Islamsk Råd Norge, Baptistforbundet, Oslo katolske bispedømme, Samarbeidsrådet for tros- og livssynssamfunn og dekanen ved Det teologiske fakultet.
2007 - 2008	Første kursrunde gjennomføres med oppstart høsten 2007. Høsten 2008 arrangeres siste kursmodul i første kursrunde.	
2008	Søknad om ny kursrunde 17. november 2008.	
2009	Barne, likestillings- og inkluderingsdepartementet støtter ny kursrunde juni 2009.	
2009-2010	Gjennomføring av kursrunde to med oppstart høsten 2009. Siste kursmodul arrangeres høsten 2010.	I søknaden understrekes det at man ønsker å målrette rekrutteringen litt mer, men hovedvekt på kristne og muslimske deltakere. Vurderer å reservere plass for prester fra Den norske kirke med norsk bakgrunn.
2010	Regjeringens handlingsplan for å forebygge radikaliserings og voldelig ekstremisme	Kurset er å finne under tema <i>styrket dialog og involvering</i> som pkt. 19 i handlingsplanen. Overskriften for pkt. 19 er: ”Videreutdanning om norske samfunnsforhold for religiøse ledere med utenlandsk bakgrunn”.
2011	Ny søknad om videreføring av kursrekken 20. mai 2011. Tilskudd til videreføring 30. juni 2011, og oppstart av tredje kursrunde høsten 2011.	